

Milena Bartlová

Moje Československo je země ležící na pohyblivém terénu vzpomínek, zapomínání a vědecké reprezentace. Prožila jsem v zemi s tímto jménem část života, která je stále ještě větší než jeho polovina. Deset let po rozpadu státu jsem si Česko-Slovensko vytvořila v nové podobě jako představu i vědecké téma, když jsem v samostatné Slovenské republice našla přátele a začala spolupracovat s tamními historiky a historičkami umění. Nakonec jsem se od svého původního odborného zaměření na středověké umění dostala k tématu národních a státních identit v dobách společného státu, k jejich konstrukcím a reprezentacím. Pokusím se v následujícím textu sledovat linii osobní a kolektivní paměti i linii vědecké reprezentace jako dva odlišné, byť určitým způsobem spojené způsoby existence zaniklého státu jako politického imaginárna, ukotveného v hmotných památkách. Zároveň bych chtěla ukázat česko-slovenskou dualitu jako určující rys, který podmínil konstrukci i dekonstrukci státu. Jeho sté výročí je jako český státní svátek značně paradoxní – když už tento stát čtvrt století existuje právě pouze v paměti a imaginaci.

I.

Měsíc po mém narození se slavilo deset let od převzetí moci diktaturou komunistické strany a na podzim pak čtyřicáté výročí založení Československa. Vyrůstala jsem proto zprvu ještě bez televize a slovenštinu jsem poznala z filmových týdeníků a z rozhlasu: teprve o mnoho let později se ukázalo, že slovensky sice už navždy rozumím, a po troše tréninku bez problémů čtu, ale nejsem schopna souvisle mluvit ani správně napsat delší větu. Tvar zeměpisného obrazu státu – už bez Podkarpatské Rusi / Zakarpatské Ukrajiny – a jeho vlastivědné charakteristiky se mi v prvních školních letech vtiskly do paměti stejně hluboko jako šedivá prezidentská podobizna uhlazeného krasavce Antonína Novotného („ke všemu ochotného“). Tvar dnešního Česka je pro mne už trvale neúplný, stejně jako je pahýlem pouhé Kde domov můj...? Slovensko nebylo z pohledu pražské žákyně prvního

stupně ničím jiné, než Čechy a Morava; ostatně vzdálených částí země roztažené „od Šumavy k Tatrám“, ve kterých jsem nikdy nebyla, bylo spousta.

V rodinné paměti bylo však Slovensko přítomné tak bolestivě, že se o tom raději nikdy nemluvalo. Vtípek o tom, že objednaný košík *borovek* znamenal pro babičku hromadu nepoužitelného jalovce, protože borůvky se slovensky správně řeknou komicky cizím slovem *čučoriedky*, nijak nevybočoval z jazykové nejistoty mého domova: druhá babička, jež přišla i s dědečkem do Prahy počátkem dvacátých let z Kamence Podolského, tedy ze Sovětského Ruska, totiž nikdy úplnou jistotu v češtině nezískala. Podrobnosti slovenského traumatu jsem se dozvídala pořádně až časem a teprve zpětně jsem tak mohla pochopit emocionální pozadí krutě výsměšných poznámek o Slovácích, které tu a tam utrousil můj otec. Když jej pronásledování signatářů Charty 77 vyhnalo do vídeňského exilu, začala jsem se pravidelně starat o jeho tehdy už sedmasedmdesátiletou matku. Její malou žižkovskou garsonku zdobila přemíra upomínkových předmětů, hlavně lidových výšivek a dekorativní keramiky v podivném stylovém pastiši folklóru s neoklasicismem, které ostře kontrastovaly s funkcionalistickou a bruselskou estetikou domácnosti, v níž jsem vyrostla.

Otec totiž strávil s rodinou dětství na Slovensku. Až do konce života jej posilovaly idealizované dětské vzpomínky na městečko Krupina, kde bylo blízko do přírody a život byl ještě krásný. Jeho otec Hubert Müller (od roku 1945 Mlynář), sibiřský legionář a plukovník Československé armády, byl velitelem tamní posádky a žil zde s rodinou až do jara 1939. Nucený průchod uličkou nenávisti lidí křičících *Češi peši do Prahy!* byl pro přecitlivělého a věčně nemocného devítiletého chlapce drsným zážitkem, na který nikdy nezapomněl. Manželství mých prarodičů nevydrželo stěhování do Prahy a frustrující nucené penzionování důstojníka v nejlepších letech, takže je pochopitelné, že i pro babičku byly mytizované vzpomínky na Slovensko citovým útočištěm. Když jsem ji přiměla k vyprávění, byly to koloniálně formované vzpomínky na to, jak civilizovaní Češi přinášeli na zaostalé, ale pří-

rodně krásné Slovensko řád moderního státu, a nejen kultivovanost a vzdělání, ale dokonce gramotnost. Myslím, že ani otec, ani babička se citově nedokázali smířit s tím, že fašistická minulost byla po válce Slovákům fakticky prominuta a zapomenuta. Ostatně v tom se shodli s prarodiči z matčiny strany, kteří jako Židé přežili válku díky útěku do New Yorku. Z dnešního pohledu viděno bych řekla, že tím hlavním problémem, kvůli kterému se trauma neléčilo, bylo všeobecné mlčení, nejen doma, ale i ve škole, mlčení jako součást možná ne vždy vědomého, ale přesto záměrného zapomínání. Ke skutečnému pochopení důležitého momentu rodinné paměti jsem se tak dostala až v posledních letech, kdy se dozvídám více o *slovakštátu*: příznačně ovšem nikoli u nás, ale na Slovensku.

Poprvé jsem na Slovensko jela někdy po roce 1970 na rodinnou rekreaci do Starého Smokovce. Bylo už předjaří, lyžovat se nedalo a celé ty slavné „naše velehory“ mne jenom otrávil. Teprve o deset let později jsem tam začala jezdit pravidelně, v létě a na podzim, a zchodila jsem s přáteli několikrát Vysoké i Nízké Tatry, Roháče, Slovenský ráj i obě Fatry. Slovensko ale bylo redukováno právě jen na horskou exotiku, přijeli a odjeli jsme nočními vlaky; v Bratislavě jsem byla jednou na půl dne a v jiných městech nikdy. Veškerá představa o slovenské kultuře se omezila na absurdní přípravu k maturitě v roce 1977. Naše – jinak výtečná – gymnaziální profesorka češtiny nám řekla, že sice by nás měla učit i slovenskou literaturu, ale že to neumí a umět nechce, takže nám jenom připraví k našprtání kompletní odpovědi na příslušné dvě maturitní otázky a nemusíme se bát, protože kdybychom si je omylem náhodou vytáhli, přimhouří ona i komise všechny oči.

V historicko-materialistickém školním dějepise výběrové základní školy i nejlepšího pražského gymnázia se v šedesátých a první polovině sedmdesátých let slovenská přítomnost smrkla na několik málo romanticky bojovných obrázků: bratřiči a Jan Jiskra z Brandýsa, Matúš Čák Trenčanský a Dóžovo povstání (v představě jaksi zkombinované s Jánošíkem), nepochopitelné a nevysvětlené přihlášení slovenské reprezentace k Uhrám

v revolučním roce 1848 a jediný moment, kde se dala skutečně vnímat nějaká společná minulost v napůl mytické historii Velké Moravy. Při absenci Masaryka to celé nedávalo žádný smysl. Otázku, jak je na tak slabých základech možné zakládat ideu společného státu, jsem si ale ve škole kladla jen sama pro sebe. Teprve při četbě samizdatové a exilové literatury v osmdesátých letech mi došlo, že Čechy a Morava neměly v minulosti se Slovenskem opravdu celkem nic společného. Zasloužila se o to hlavně stará známá písnička Pod Prešpurkom, kraj Dunaja, nad níž mne jednou napadlo, že to vojsko mašíruje „z Uher do Čech, do Moravy“, a že to tedy byly různé země. Identita Prešpurku a Košic či vztah Slovenska k Uhrám patřily stejně jako téma první Slovenské republiky k tomu, o čem se na československé rovině nemluvilo a o čem si v Čechách dokázali vytvořit nějakou relevantní a věrohodnou představu jen odborně vzdělaní historici. Nejsilněji ovšem působily rodinné vzpomínky a „zapomínky“, podobné té mojí i nejrůznější jiné, více či méně odlišné.

II.

Moje vzpomínky ukazují jednostrannou českou zkušenost Československa, v němž Češi sami sebe považují za vedoucí a vyspělejší národ, příslovečného „staršího bratra“, ba dokonce jsou částečně i koloniálním pánem, a Slovensko je přítomné jako exotická jinakost i zamlčované trauma. Jsou pouhým konkrétním případem, od něž by se paměť jiných lidí lišila. V těch mých třeba úplně schází zkušenost s Podkarpatskou Rusí / Zakarpatskou Ukrajinou, zážitky z vojenské služby z opačného úhlu pohledu, než je ten velitelský, přetrvávající existence smíšených rodin a hlavně postrádají dotek neuralgického místa zapomínání na německy mluvící obyvatele českých zemí (včetně těch židovských), pomalu blednoucí ale hluboce přítomný stín českého imaginárna. Prvky nacionalistické či vlastenecké národní identifikace jsou v této konkrétní rodinné paměti přítomné pouze v československé transformaci.

Nemalé odlišnosti by vyplývaly nejen z jiných detailů rodinných historií, ale také ze sociálního postavení a vzdělání jiných